

PROCH (1520) *sb m*

o jasne.

sg *N* proch (353). ◇ *G* prochu (248). ◇ *D* prochowi (6), prochu (1) *BialKaz*. ◇ *A* proch (578). ◇ *N a.* *A* proch (3). ◇ *I* prochem (179); -em (7), -ém (1) *SienLek*, -(e)m (171). ◇ *L* prochu (32). ◇ [V prochu.] ◇ *pl N* prochy (17). ◇ *G* proch(o)w (22). ◇ *A* prochy (67). ◇ *I* prochy (11), prochami (1) *Mącz*. ◇ *L* proch(a)ch (1) *ActReg*, proch(o)ch (1) *FalZioł*.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Sypka substancja złożona z drobniutkich cząsteczek; kurz, pył, popiół; pulvis Vulg, HistAl, PolAnt, Mącz, Calag, Calep, Cn; humus, terra Vulg, PolAnt; strigmentum Mącz, Cn; cinis, quisquiliae PolAnt; arena Calag (1384) : TarDuch C2v; Naprzód wzać [!] czistą pżeniczę á wypłokać ią barzo dobrze iżby w niey niebyło żadnego prochu/ to iest plew FalZioł III 42a, I 70c; gdyż wżitka iego [wiatru] grubość zwłazcza prochu, w wřtach j w gardle zořtawa na wilgotności fliny. GlabGad Cv, H3v; LibMal 1544/89; RejWiz 72; I rzekł Pan do Moizeřřá y Aaroná: Nábieterće pełne ręce popiołu z pieca/ á niechay Moizeřř przed Fáraonem rzući go ku niebu. I niechay łie łtanie proch po wřřyřtkiey řłemi [!] Egiptřkiey Leop Ex 9/9, 2.Reg 15/32; RejZwierz 140; WyprKr 99; BibRadz 3.Reg 18/38; BielKron 34v; Balatro, Błoto/ álbo/ próch który do trzewika/ álbo/ bótów przyřtaye. Mącz 23a, 331b [3 r.]; GórnDworz Dd2v; RejPos 228; gdzie im [Rzymianom] bárzo ná przekázie wřřyřthko było/ od Słóńca y od zbroie blářk/ od wiatru proch BielSpr 44, 16v, 44 [2 r.]; BudBib 3.Reg 20/39, Iob 7/5; Calag 462a; [Mojesz] łam ręką řwoią onego ćielcá obáłił/ y łłukł go/ y łkruřzył/ y łpalił/ y proch wwodę wrzućił Skarřyw 491, 480; Calep 875b, 876a; GórnTroas 12; WujNT Act 22/23; [nářządźze im [ptakom] w izbie komorkę kędy przy káćie/ álbo łkřzynię wielką/ to iest dla prochu/ ieno řtrzeź žeby proch do nich niedochodził/ gdy będą vmiátáć. CygMyśl F].*

proch czego [= spalony z czego] (6): [Ezechiasz] węźá miedzyánego łpalił/ [...] á proch iego wřypał w rzekę Cedron. BielKron 88v; Y obroćá łię rzeki iego [Edomu] w łmołę/ á proch iego wřiárkę/ y będzie ziemiá iego łmołá goráiącá. BudBib Is 34/9, 4.Reg 23/4, 6, I 217b marg, 4.Reg 23/12.

proch z czego (1): Strigmentum, Proch z grzeblá/ y wřzeláka zemkniona oskřobána nieczyřtość Mącz 421a.

proch czyj [= z nóg czyich] (1): [Uczniowie strzepnięciem prochu z nóg] maia nięwiernem i inřzem okazowáć/ iřz okrom ich zbawięniá/ nieźádaia nierzkcá czego inřze^{go} ale tęřz ani prochu ich MurzNT 43v.

W połączeniach szeregowych (5): Zpułtořzy [Pan] máiętnoći twoie [Tyrze]/ [...] á kámięnie twoie/ y drzewá twoie/ y proch twoy/ do wody wrzućá. Leop Ez 26/12; BielKron 274v; KTo Oczy chore ma/ Muři łye řtrzedz od rzeczy łłonych [...]. Od mocnego pićia/ od łłóńcá/ od wiatru/ od prochu/ od dymu SienLek 63; KlonWor 67; Twym [królu Stefanie Batory] przykřádem wytrwane y smutne Hyády/ Y głód/ y bezřen/ y proch/ y błotá/ y láfy SzarzRyt C3.

W porównaniach (58):

Jako comparandum (53): Wróbřłół 1/4, B2; iż [wiatry] wzburzyły obłoki ták iż ptacy iáko proch łpowietřza łećieli RejPs 115v, 150v; LubPs Bv, M2; Zelżoná iest niepomáłu mátká wáłłá [tj. Babilon]/ y porownána z prochem/ křora was porodziłá Leop Ier 50/12, Ps 1/4, Is 17/13; BibRadz Is 5/24,

41/2; A což tedy ty o łobie rozumieć możesz nędzny człowiecze/ któryś ieft iáko proch á błoto/ á nie ináczey iáko lichy robaczek przed oczymá iego *RejPos* 106v; tedyby tho wšzythko [*bogactwa doczesne*] za błoto á zá proch miáło być v nas rozumiano. *RejPos* 299, 160v, 166, 185v, 260, 264, 266v, 309v; *RejZwierc* 66v, 69, 263; Oto narodowie iáko kroplá w wierdze/ y iáko proch ná szalách fą poczytáni *BudBib Is* 40/15, *Is* 29/5; Ale dziś rodzicy ni ocz fię więcey nie ftaríaia/ iedno áby bogáto dzieci zoftáwili [...]. Co potym iáko proch od wiátru v potomkow ich ginie. *SkarŻyw* 143; Nie tákieć szczęście będzie niepobożnych ludzi/ ále iáko proch ktory wicher z źemie wzbudzi *ArtKanc* P20v; Nie day mi ginąc: iákoż wzgárdziłzli ty/ Będę iáko proch/ od wichrow vbity. *GrabowSet* I2, Bv, Tv; Dufzá moiá rowno z prochem złożoná ieft *LatHar* 612, 141; [*BielKron* 1551 237v; A ftégo wšzyftkiego kto nie widzi iáko frodze męzoboiłtwo ma być káráno? Ale v nas brat náłz iáko proch pod nogá *MurzNT* 19 (*Linde*)]. Cf »jako proch leżeć«, »jako proch rozlecieć się«, »jako proch rozproszyć (się)«, »jako w proch rosypować«, »jako proch zetrzeć«, »(z)stać się jako proch«, »by prochu«.

Jako tertium comparationis (5): A yam yešćze šnadź tym wycey ich tłumy rošprašł/ Práwyem ye yáko wicher proch po zyemi roznašł *LubPs* E2; Iáko w dziurkach v rzefłothá zošthawa proch: ták niedoštátek człowieczy w myšli iego. *Leop Eccli* 27/5; *OrzQuin* G2; Iáko gwałtowny wicher niezgoniony Proch po powietrzu niešie: ták y ony [*mych przešladowców*] Anyoł niech pędzi. *KochPs* 48, 25.

W charakterystycznych połączeniach: proch oskrobany, (u)piłowany (2); *dla prochu* [= *przeciwko kurzowi*]; *proch z ziemie brać* [= *wznięcać kurz*], *ciskać; na proch przychodzić*.

Zwroty: »jako proch leżeć« [*szyk zmienny*] (7): gdyż Pan wálz ták možny ieft/ iż to wizytko iáko proch leży pod nogámi iego *RejAp* 115, BB7, 20, 200v; *RejPos* 162v, 166; *RejZwierc* 197v.

»w prochu leżeć« (1): Niniwczycy [...] y wory ná fię kładli/ y w popiele y w prochu leželi/ áby tym więtfzá żáłošćią y šmutkiem nápełnić fercá šwoie mogli *SkarKaz* 120b.

»proch nog [*czyich*] lizać« = *korzyć się* (1): ná oblicza do ziemie [*królowie*] kłániáć ci fię będą/ á proch nog twoich lizáć będą [*pulverem pedum tuorum lingent*] *BudBib Is* 49/23.

»proch w oku mieć« (1): Y nie trzeba pázdzyorká áni prochu w oku Mieć/ á z reyeftru štápáć á nie mylić kroku. *RejWiz* 2.

»miotáć proch« = *iactare pulverem PolAnt* (2); *BibRadz* 2.Reg 14/13; A będą miotháć proch ná głowy šwoie *RejAp* 151v.

»w proch (się) obracać (a. obrocić)« = *in pulverem resolvere, pulverescere Mącz; dispulverare Calep* (3): Pulveresco, Prochnieyę/ w proch fie obrácam. *Mącz* 331b, 401c; *RejZwierc* 170v; *Dispulvero* – w proch obracám. *Calep* 332a.

»proch ocierać (a. otrzeć)« = *pulverem abstergere PolAnt; pulverem extergere Vulg* [*szyk zmienny*] (3): A (on) [*prorok*] wnet otárł proch [*amovit pileum*] z oczu šwych/ y poznał go krol Izráelški że ieft z prorokow. *BudBib* 3.Reg 20/42; *BudNT Luc* 10/11; Y proch ktory przylnáł do nas z miáftá wálzowego/ oćieramy ná was. *WujNT Luc* 10/11.

»omiatać proch [*około kogo*]« (1): Kárdynali ftoiać około Papieža fiedzácego ná šwym máiešćacie/ omiatáią lišiemii ogony proch około iego zwierzchu y špodku. *BielKron* 216v.

bibl. »otrząsać (a. otrząsnąć, a. otrząść) proch z nog; otrząśnienie prochu z nog« = *excutere pulverem pedum a. de pedibus Vulg* [szyk zmienny] (7;1): [Jezus posłał uczniów, aby nauczali i uzdrawiali] Nie młzcząc się wzgardy swej y prześladowania [...] oprócz oświadczenia się przeciwko nim przez otrząśnienie prochu z nog swoich *CzechEp* 21; gdy [apostołowie] od niewdzięcznych odchodząc/ proch z nog swoich otrząłali. *NiemObr* 14; [Jezus] Proch z nog otrząlać każe na wzgardziście Ewangelii. *WujNT* 40, *Matth* 10/14, s. 43, *Mar* 6/11, *Luc* 9/5, *Aa* 13/51.

»otrząsnąć się z prochu« [szyk zmienny] (2): y zołtawiwłszy w gołpodzie towarzyże swoje/ ledwie się z prochu otrząsnawłszy/ bieżał [św. Bonifacjusz] tam gdzie mordowano ługi Chrystufowe. *SkarŻyw* 440; *KochSz* B.

»prochem posypać« (1): Więć ie [fraszki] na pargaminie nadobnie piłano/ A niektóre y złotym prochem połypano. *KochFr* 79.

»posyp(ow)ać głowę(-y) prochem; sypać proch na głowy« = *mittere pulverem super capita Vulg; ferre a. imponere cinerem a. imponere terram super caput PolAnt* [szyk zmienny] (6;2): A Iozue rołtargawłszy na sobie odzienie swe/ padł na twarz swą na ziemi przed Archą Pańską/ aż do łame^{so} wieczorą/ tak łam iako y włlyłscy łtářłszy ludu Iřrãłłskie^{so}: y łypali proch na głowy łwoie. *Leop Ios* 7/6; Thedy Thámár połypála głowę swą prochem/ á rozdářłá na łobie płtrą łuknią/ y włóżywłszy ręce na głowę swą łzłá krzycząc. *BibRadz* 2.Reg 13/19, 1.Mach 4/39, 11/71; *BudBib* *Iudith* 9/1; [św. Antoni] vyrzał miedzy chory Angielskimi/ w Prorockim y Apołtołłkim pocłćie/ dułżę Páwłá poniełoną w niebo: y padwłszy na ziemię/ prochem głowę połypuiąc/ płákał: [...] *SkarŻyw* 52, 502; *WujNT* *Apoc* 18/19.

»proszyc prochem« (1): y miotał kámiełłmi przeciw nie^{mv} [Szymehy przeciw Dawidowi]/ y łypał piálłkiem (*marg*) Wł. y prołżył prochem. (-) [*iactabat pulverem*]. *BudBib* 2.Reg 16/13.

»prochem przypaść, przypadły (a. opadły)« = *coopertus pulvere, pulvereus, pulverulentus Mącz* (5;3): proporce wiefzaią. Alic po máłey chwili obálłł lie kámiełł/ Proporzec prochem przypadł/ iuż nie znać nic na nim. *RejWiz* 22, 58v; *RejZwierz* 90v; Zbroie zárdzewiály: Drzewá prochem przypadły/ Tarcze poplełniály. *KochZg* A3v; *Pulvereus et pulverulentus* Z prochu/ pełny prochu/ prochem opádli. *Mącz* 331b, 279b; A to napewniełszy [znak przyłcia Pańskiego]/ kiedy iuż raczył mieć rozełlać iáwnie á iáłłnie prawdę Ewányelii łwoiey y włzytkę wola łwoię/ po włzytkiemu łwiátu/ kthora byłá iako prochem przypadłá/ á zátłumiona ležálá dla grzechow náłżych. *RejPos* 260; *RejZwierc* 172.

»prochem przytrzesować« (1): [pokój] Zawilné zbroie prochem w káciłch przytrzesłue. *GosłCast* 9.

»na proch rozbijać« (1): *Dispulvero*, Rozcieram/ na proch rozbijam/ rołłłukam. *Mącz* 331b.

»(ro)zetrzećna proch, w proch; starty na proch« = *in pulverem conterere Mącz, PolAnt; in pulverem resolvere Mącz; comminuere in pulverem PolAnt, contritus Calep* [szyk zmienny] (6;1;2): Thełz łyłkauycza zwartuye wmyełzek łkoczywłszy czokoluye tam naydzye to łpalywłszy wproch zetrze złota any myełzka nyełzkazywłszy *PatKaz* III 102; [Laponowie] Ryby wędzą albo łufzą na wielkim mrozie/ łtářłszy na proch rybę miálłto chleba iedzą *BielKron* 294v, 63; *Radicem in pulverem conterere*, Korzełł na proch rozetrzeć. *Mącz* 450d, 401c; *BudBib* 4.Reg 23/6, 15; *SkarŻyw* 179; *Contritus* – Starty naproch, podrułgany. *Calep* 251b.

»jako proch rozlecieć się« (2): gdyż śnadź lepiej było abyś [*Panie*] był takiego káždego muchą ábo iakim chrobakiem śtworzył/ iżby śie był iáko proch po wietrze rozleciał/ niżli go zálię maśz ożywić á wzbudzić *RejPos* 163v, 345.

»jako proch rozproszyc (się) (a. rozpraszać), rozproszony« = *effundi sicut humus PolAnt* [*szyk zmienny*] (3:2): iz też żydowie mieli być rozprośzeni iako proch y zaślepieni *WróbŻołt* L5; Przedliem ia wymię twoie rośpraśiał ie [*nieprzyjaciół*] iáko proch po wiátru *RejPs* 26; Y ci ktorzy zdradliwą máyą o mnye rádě/ Nyech śpráwy ich yáko proch wiátr márnnye rośprośły *LubPs* I2v; *BudBib Soph* 1/17; *SkarŻyw* 56.

»jako w proch rosypować« (1): Coż też ty chćeśz rzec ku temu nędzny bogaczu/ [...] ktory práwie iáko w błoto á w proch rośypuieśz ty odrobiny śwoie *RejPos* 185v.

[»prochu roztrząść«: *Cresc* 1571 482 cf »sienny proch«.]

»spalić, spalon na proch« = *in pulverem resolvere Mącz* [*szyk zmienny*] (3:1): Thym obiczaiem śpaliła śfową na proch y śfypala na obu dwv mowycz. [...] *LibMal* 1544/85v; *Mącz* 401c; Był ten wąż [*miedziany*] dłuogo chowan w pocźciwości v Żydow/ [...] ále potym zá kroła Ezechiaśzá był śpalon ná proch/ śtrzegąc śie baśwochwáśłtwa. *BielKron* 42, 34v.

»na proch tłuc, potłuczony, śłuczenie na proch« [*szyk zmienny*] (1:1:1): Przeto z tego odpuśzczoną będzie niepráwość domowi Iakobowemu [...]/ gdy położy wśłyťki kámienie ołtarzowe iáko kámienie potłuczone ná proch [*sicut lapides cineris allisos*] *Leop Is* 27/9; Pulveratio, Śłuczenie ná proch. *Mącz* 331b, 331b.

bibl. »proch z nog wybijać; wybić proch nog; wybicie prochu« = *excutere pulverem pedum PolAnt* [*szyk zmienny*] (2;2;1): A to im rośkazáwśy/ przykazuie też [*Jezus uczniom*] aby przeciwko niewdzięcznym niepoczynali nic niebraterśkie⁸⁹/ [...] ale żeby tilko wybiciem prochu/ ich złość oświádczyli *MurzNT* 43v, *Matth* 10/14; wychodząc z domu ábo z miáśthá onego/ wybiicie proch nog wáśzych. *BibRadz Matth* 10/14; Czemu proch z nóg Káplanom wybijać kazano. *OrzQuin* G2 marg, G2.

»proch (wy)sypać« = *pulverem iactare Vulg; proicere pulverem PolAnt* [*szyk zmienny*] (4): *Leop Act* 22/23; á iefli [*dom zajęty przez trąd jest*] kámienny/ tedy wykowáć w koło/ á proch wyśypać przed miáśto ná mieyśce nieczyśte *BielKron* 37; *BudBib* 4.Reg 23/6, I 217b marg.

»wytrząsać proch« (1): A gdy vńchnie: thedy wycieray miedzy rękoma onę glinę á wytrząśay proch, á tak wyciągnie śię ona zmaza. *FalZioł* V 118.

»proch wzburzyć« (1): Staub erregen. Proch wzburzyć. Excitare pulverem. *Calag* 463a.

»jako proch zetrzeć« (1): abowiem tobie [*Boże*] wolno nieynaczey iedno iako proch nas zetrzec z obliczności twoiey. *RejPs* 159.

»(z)stać się jako proch« = *fieri tamquam pulvis Vulg* (4): *WróbŻołt* 34/5, L6; Nie ták złośnikom śię powiedzie/ nie ták: ále (śłtáną śię) iáko proch/ ktory wiátr rozmiáta *LatHar* 738; *SkarKaz* 82b.

Wyrażenia: »by prochu« = *bardzo duzo* (1): IEden pániey powiedział/ by nie iádlá grochu/ Boć śie w ogon ponęci gołębi by prochu. *RejFig* Aa4.

»kurzawa z prochu« (1): Albo dymu nyeznyáyac/ á widząc kurzawę z prochu/ álbo páre z mokrádlni/ mnimalby/ ále omylnye/ iż tám ogyeń. *KromRozm* III B8.

»lekki proch« (1): Odśtąpifzli mnie/ wnet/ rowien lekkiemu Prochowi będę *GrabowSet Tv*.

»proch mialki« (1): Będzie też iáko proch mialki [*pulvis tenuis*] zgráiá cudzych [= *wrogów*] twoich *BudBib Is 29/5*.

»prochem opierszały [= *przyprószony*]« (1): Semitritus, Nápoły podeptány álbo prochem opierfzáły. *Mącz 382a*.

[»sienny proch« = *nasiona i plewki z siana*: Ná tákowej ziemi [*przy zakładaniu łąki*] [...] náśienia wyki náśiac/ álbo śiennego prochu roztrząść *Cresc 1571 482*.]

»na proch skruszony« (1): Y wnetże pięćdziesiąt bálwanow írebrnych y złotych ná proch íkruźzone/ y ítárte zoftáły. *SkarŻyw 179*.

Szeregi: »proch, (a) błoto« [*szyk 3:3*] (6): mocarze ziemfcj leżą iáko proch á iáko błoto pod nogámi iego. *RejAp BB7*; iżeś tego pewien íeft/ íż on krol/ przed ktorego mocą wśyfcy krolowie iáko proch á iáko błoto leżą pod nogámi iego/ íeft pewnym opiekálnikiem twoim *RejPos 162v, 185v, 299, 309v; LatHar 112*. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*]

»proch i (abo) dym« = *pulvis et fumus Vulg* [*szyk 2:1*] (3): Y záleią ie [*żywoły miasto Babilon*] niepogodámi íwemi y gniewem íwoim/ wzruľy íię proch y dym áż ku niebu/ á będą nád nimi wśytcy okolicznie plákác. *BibRadz 4.Esdr 15/43[44]; Leop 4.Esdr 15/44; RejPos 264*.

»proch a pajęczyna« (1): Abowiem nie może być dom żaden thák pięknie fundowány/ álbo vpľtrzony/ áby s czálem íwym poczýrnieć prochem á páięczyną przypásć nie miał *RejZwierc 172*.

»nie październiko ani proch« (1): *RejWiz 2 cf* »proch w oku mieć«.

»proch a perzyny« (1): Abowiem ty wśytki íne mocy/ íelli przy nich nie będzie mocy Páńfkíey/ są tho iáko proch á iáko perzyny co ínádnie od wiátru po ítronach mogą być rozniefiony. *RejZwierc 263*.

»proch albo piasek« (2): Słóńce też íeft ná przekázie kiedy przeciw tobie świećí/ bo wzrok przeráza íwoim błýfkániem/ iáko y wiátr prochem álbo pialkiem. *BielSpr 16v; BudBib I 284b marg*.

»proch a (abo) plewy« (2): ale będą [*grzesznicy*] odrzuceni od oblicza bożego tak lekce iáko proch (abo plewy) ktore wiatr barzo richło rozwiewa/ od ziemie *WróbŻółt B2; RejPos 345*.

»proch i popiół« [*szyk 1:1*] (2): Spráwi to Pan/ íż miálto dźdźá ípádnie proch y popiół [*pulverem et terram*] ná twoię ziemię *BibRadz Deut 28/24; SkarKaz 120b*.

»proch i rdza« (1): A ná zbroiách gdźi ś [!] we ćmie proch y rdzá íię leże *RybGęśli B2*.

»proch a robaczek« (1): ktory [*prosty człowiek*] iáko proch á iáko robaczek leży przed nogámi iego *RejZwierc 197v*.

»proch a (i) śmiecie« [*szyk 1:1*] (2): íż thy trudne nábycia náľze íą iáko proch á márne śmiecie ná drodze leżące/ ktore ledá wicher porwác y roznieść może *RejZwierc 66v; SkarKaz 83a*.

»proch a źdźbło (a. ździebłko)« (2): ktory [*nędzny człowiek*] iáko proch á iáko ździebłko przełomione leży przed nogámi twemi [*Panie*] *RejPos 166, 266v*.

Przen (108) :

Zwroty: »w proch obrocić (a. obracać) (się), (by(wa)ć) obrocon(y)« = *zniszczyć, zniszczyć, być zniszczonym fizycznie; in pulverem deducere Vulg (11:3)*: Iedennáltégo dnia gory íj wśytky págorki íj pádoly w proch będą obrotzony íj położony *OpecŻyw 193v; WróbŻółt 7/6; LubPs B6; Leop Is 41/15; BibRadz Is 25/12*; Gdyż on [*Bóg*] kiedy chce wśytki krole á wśytki mocarze fwiátá tego/ może w

proch á w niwecz obroćić/ w ocemgnieniu swoim. *RejPos* 63v, 107, [219]; przez którą [śmierć] iuż cále bywa zepfowan y wproch obrocon on zły człowiek z złościámi swymi *GrzegŚm* 37; *RejZwierc* 170v; Tedy krzyknął Márcyan [do św. Juliana]: O czarowniku ták mocne lą czáry twoie/ iżeś nam Bogi náłze wproch obroćić? *SkarŻyw* 179, 21; Iam doznał/ y káždy dzień ludzie doznawáią/ Iż z trzalkiem wielkie rzeczy w proch sie obracáią. *GórnTroas* 23; Y zaż w proch obróconé mury ten [Ulisses] połtáwi *GórnTroas* 51.

»w proch pokruszyć« = *zniszczyć fizycznie (1)*: thy [Boże] będziefz łamał gory/ a obroćisz ię w drobne skiby/ a pagorki w proch pokrużyfz [sicut quisquiliás pones]. *BibRadz Is* 41/15.

»położyć w prochu usta swe« = *nie buntować się (1)*: Dobrze mężowi gdy nieśie iárzmo w młodości swoiey. [...] Położy w prochu wltá swe [Ponet in pulvere os suum] *BudBib Thren* 3/29.

»w proch pość« = *zostać zniszczonym fizycznie (1)*: Oné mury bołkiémi stáwiané rękámi/ W proch poźły/ y zginęły pośpołu y známi. *GórnTroas* 36.

»w proch ro(z)sypać się« = *zostać zniszczonym fizycznie (2)*: Ci co ná pułczách żywą przed yego możnoścą/ Vpadną/ á fnadź sie w proch rofypą z lekkoścą. *LubPs* Q4; *SkarŻyw* 20.

»wyskrobać proch [czego skąd]« (1): wyfkrobie też proch [detraham pulverem] iego [Tyru] zniego/ á wyfypę iy ná fuchą fkáłę. *BudBib Ez* 26/4.

»[co] zagrześć w proch« = *zniweczyć (1)*: Niechayżeć nieprzyziáciel przesłáduie dużę moię/ á niechay poima y podepce ná ziemi żywot moj/ á chwałę moię niechay zágrzebie w proch [in pulverem collocet]. *BibRadz Ps* 7/6.

»proch na wiatr siać, zbierać« = *trudzić się bezskutecznie (1:1)*: Proch ná wiatr zbiera/ kto fię krom miłości y iedności Chrześciánfkiey w dobrych vczynekach bogáci *SkarJedn* 367; *WysKaz* 41.

»zetrzeć wproch, na proch« = *zniszczyć; comminuere in pulvere PolAnt [szyk zmienny] (4:1)*: przyydzye [...] panna ktora mocz twoyá [Szatanie] zlomy a glouą twoyá podlozy poth nogą swoyá y zethrze yá w proch. *PatKaz II* 55v; *BibRadz Deut* 9/21; Niech nieprzyziáciel górę ma nádemną/ Niech mię w proch zetrze/ y moię cześć zemną. *KochPs* 9, 16; Przetóż cię Pan Bog wyrzuć Z pośrodká ludu swoiego/ Stárwży cie ná proch/ wywroć Y dom twoy z gruntu lámego. *SzarzRyt* A4.

»zrownać z prochem« (1): *LubPs* F2 cf »proch śmierci«.

Wyrażenia: »drobny proch« (1): widząc też náłze nędzne wycieránie tych plugáwych oczu náłzych/ s tego drobnego prochu á s tych drobnych pázdziorek ieden v drugiego/ á pátrząc z dáleká práwie sie pořmyewálf s tych nędznych robaczków swoich *RejPos* 172v.

»proch nikkzemny« (1): iż teraz patrzam ná the okrutną moc y bogácztwo swoie/ á po máley chwili w proch sie nikkzemny obroćić muřą. *RejZwierc* 170v.

»proch z nog« (1): Pan w burzliwości y w wychrze [!] drogi ie^{go}/ á mgły lą prochem z nog iego. *Leop Nah* 1/3.

»w proch rzucony« (1): Snam cię [Panie] opuścił/ przetom człek zelżony? Odłtápiłem cię/ więcem w proch rzucony? *GrabowSet* B.

»proch śmierci« (1): Zrownales s prochem śmyerci moc cyálá moyego. *LubPs* F2.

»wyderanie [czego] z prochu« (1): *RejPos* 172v cf »drobny proch«.

Szeregi: »proch a pázdziorka« (1): *RejPos* 172v cf »drobny proch«.

»proch i pleśń« (1): Ieden [Mikołaj Monwid] fie tylko między nálezymi Sármatfkimi Pány znalazł/ ktory ten fkarb [tj. dzieło Modrzewskiego] á ten drogi kámyk pod ławą leżący/ obaczył/ á z prochu y pleśni otárł. *ModrzBazBud* π6v.

»w proch a (abo) wniwecz« (3): et gloria^m mea^m in puluerem deducat. Niechay przelladuię nieprzyjaciel dużę moię/ niechci vchwyći y podepce na ziemię żywot moj/ á chwałę moię w proch (abo wniwecz) niechay obroći. *WróbŻółt* 7/6; *RejPos* 63v, 107.

a) *Coś marnego, nic nieznaczącego (zwykle o człowieku wobec Boga) (50)* : *RejZwierz* 90v; *BielKron* 82; *GrzegŚm* 2, 3, 50; Proch w świecie człowiek *RybGęśli* D2; [Co ty rozumiesz/ Człowiecze prochu/ o iego Sprawiedliwości *HerbOdpow* Q4v].

proch czyj, czego [w tym: G sb i pron (4), pron poss (2)] (6): [Gotfred przy wyborze na króla Jerozolimy powiedział:] poługę y tytuł krolestwa wezmę/ ále korony nie wezmę/ ábowiem nález odkupiciel thu ćirniową nośł/ á iabych miał (proch iego będąc) złotą nośić/ Boże tego nie day. *BielKron* 178v; [Syn Boży] zmiłości ku ludziom/ iadł y pił y towarzyszył prawdziwie známi prochem swoim. *SkarŻyw* 285; *SkarKaz* 160b. Cf »proch nog«.

W połączeniach szeregowych (8): Pámiećayże tedy nędzny człowiecze coś ieft á iáko cie pímo zowie/ zelchłą trawą/ ździebłkiem co im wicher kręci/ popiołem/ prochem/ błotem/ gliną/ á nákoniec drzewem s korzenia wykręconym/ ktorego żadny znak nie zoftanie. *RejPos* 163; O moy miły Pánie/ nie rownalz to przyiaźń/ iż ty to nędzne błoto á ten nędzny proch á márną glinę zowiez być przyiacielem swoim. *RejPos* Ooo3v, 198v, 201, 316v; A my nie będąc iedno prochem y ziemią y lámą nikkzemnością/ czyniem fię rownemi wżytkim y nawyższym/ á nikomu vftąpić niehcemy. *SkarKaz* 84a,)(4, 160b.

W przeciwstawieniu: »proch ... duch« (1): á wroći fie proch do zyemie fkađ wyzedł/ á duch wroći fie do Boga ktory gi dał. *BielKron* 82.

W porównaniu (1): *BielKron* 387 cf »proch albo wiechtek«.

Przysłowie [bibl.]: *KrowObr* 225; Abowiemeś thy ieft proch/ y wproch fię obroćifz. *BibRadz Gen* 3/19; *BielKron* 2; *HistRzym* 122v; *GrzegŚm* 1; áby tá ziemiá (koraś obćiązony ieft/ ktorey rzeczono: procheś y w proch fię rozfyplisz) w nieśmiertelność nie fkażytelności obroćić fię mogła. *SkarŻyw* 2, 263. [Ogólem 7 r.]

Wyrażenia: »nędzny, ni(k)czemny, mizerny proch« [szyk 4:1] (2:2:1): *LubPs* X4v; [Jagiello posądzony o czary odpowiedział:] iż to nie fą żadne czáry/ ále fie ták rozumiem być niczemnym prochem y wzgárdzonym przed oblicznością Bożą *BielKron* 387; *RejPos* 329v; Nędznym ia proch/ o Pánie *GrabowSet* F; Y mnie policz w tę liczbę [zbawionych] Oycze miłosierny/ A day bym y tu baczył/ iżem proch mizerny *SzarzRyt* B2v.

»proch nog (a. podnożka, a. starty nogą), przed nogami, pod nogą(-ami), stop« (3:2:2:1): Napirwey łobie vważay coś ieft/ á iáko cie pímo zowie/ iż prochem/ błotem/ á nikkzemnym źdzyebłkiem przelomionym przed nogámi Páńfkimi. *RejPos* 198v, 171, 201; *SkarŻyw* 286; Pámiećay Pánie/ zem proch/ ftarty nogą *GrabowSet* I2; Przyimi od podnożká nog twoich/ odpoddánego [!] y naliżzego kmećią twego/ od prochu ftop twoich/ ten pokłon. *SkarKaz* 160b, 85b; *SzarzRyt* B3v.

»smrodliwy proch« (2): Ciało nąże w smrodliwy proch w spruchniałość obleczone W zefchlą á iuz prawie w wåtłą fkorę ieft ociążnione. *LubPs* hh6; *OrzQuin* G3.

»ślepy proch« (1): ślepym/ smrodliwym/ prochem y cieniem/ ftan Swiecki bes ftanu Duchownego ieft *OrzQuin* G3.

Szeregi: »proch a (i) błoto« (7): *RejAp* 46; Pátrzayże coś ty ieft á iefliś kiedy był tátiey [!] łáfki godzyen/ boś proch ieft á błoto *RejPos* [105]v, 3v, [292]v; *SkarŻyw* 2; á coźby zá ízaleńftwo/ ábo co zá nádętość/ miála mnie nędzniká/ mnie lichotę/ mnie proch y błoto/ ku temu przywieść/ żebym przeciw ták wielkiemu y ták dobrotliwemu pánu miał vftá fwe y piro wżetecznie rofpulzczać? *CzechEp* 74; *ArtKanc* Q19v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 5 r.]

»proch a (i) cień« (2): Rzekł Abráám/ gdyżem począł s Pánem moim gádác/ będąc proch á cień. *BielKron* 12; *OrzQuin* G3.

»proch a glina« (1): O wżechmogący miły Pánie/ [...] á ná iákieyże tu ieft pieczy v ciebie ten nikkzemny proch á tá márna gliná *RejPos* 329v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

»proch a nędza« (1): Závždy Pan s thákowemi co fie go boiá/ miłościwie fie obchodzi yáko ociec s fyny/ znáiác żeśmy proch á nędzá. *LubPs* X4v *margin.* [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»proch a (i) popioł« (4): Abráhám tedy odpowiedział mówiąc/ Teraz oto śmiem befpiecznie mówić z Pánem moim/ chociażem proch á popioł [*pulvis et cinis*]. *BibRadz* *Gen* 18/27 [*zawsze przekład tego samego tekstu*]; *RejPos* 228; *GrzegŚm* 1; *SkarKaz* 160b. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»proch, (a) prochno (a. spruchniałość)« (2): *LubPs* hh6; Drugie przypátruy fie/ od kogo tego [*pożytków doczesnych*] ízukałz/ od kogo tego nábywałz/ iż tákież od tákiegoż prochu á od tákiegoż prochná iákoś y íam. *RejPos* 319v.

»sługa i proch« (1): on Pan y Bog: tyś sługá y proch pod nogą iego *SkarŻyw* 286.

»proch a (jako) śmieci« (2): A ták ty káždy nędzny człowiecze/ nie mnimay áby ísprawy twoie miály íść z iákiey mocy twey/ ábo z mocy fwiátá tego/ wżytkoć to ieft proch á śmieci przed możnoćią fwiętą Páná tego *RejPos* 280v, 171. [*Ponadto w połączeniu szeregowym* 1 r.]

»proch albo wiechtek« (1): [*Jagiello powiedział*:] ále fie ták rozumiem być niczemnym prochem [...] / iáko ten proch albo wiechtek ktory zárzucam odemnie. *BielKron* 387.

»proch i ziemia« [*szyk 3:1*] (4): Przeczeźe íię thedy pyłzni ziemiá y proch? gdyż człowiek vmárły robakom/ węzom/ y beftyam będzie dziedźictwem *BibRadz* *Eccli* 10/11; Bo wżytko co ná świećie ieft/ ábo ieft pychá żywotá/ ábo żádość oczu/ ábo żádość ciála/ [...] á dla te⁸⁰ ma człowiek pamiętác że proch ieft y ziemiá/ á w ziemię fie obroci. *HistRzym* 122v; *Iam proch/ iam ziemiá/ iuzem wolny* *BiałKat* 33; *SkarŻyw* [236]. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

a) *Marność, znikomość [czyj]* (1) :

W połączeniu szeregowym (1): Zebych prawie ty oczy ná ziemię/ z ktoreyem wżięty ieft/ ípuścił/ ábych poznał zem ziemiá y w nią íię obroce. ábych vmiál poznác proch fwoy y niedośtátki íwoie y ízpetność íwoię *SkarKaz* 353a.

b) *Skaza na opinii, podejrzenie popelnienia haniebnego czynu* (2) :

Wyrażenie: »zły proch« (2): Iakom ia íwą ílawę miała A w takiey ítraży chowała A ínam tego ítrzegła panie By y zły proch nie padł na nią *RejJóz* G7v; *RejZwierc* 46; [wżyścy by ínadź ráczye

gárdłá dáli/ niźliby Krolá onego/ ták im wdzięcznego/ miał z iákíey ftrony y zły proch zálećić. *WerReguła* 57].

c) Złe nawyki, złe wpływy; grzech (6) : Y czemuż wždy nie oddaliłz odemnie moich złości/ Ktore tym więcey duży mey dodaią tych tełkności/ Gdyż oto widzę iż teraz tu w prochu vńnąć mużę *LubPs* hh6v.

Zwroty: »proch otrząsnąć; otrząsnąć się z prochu« (1;1): *LatHar* 394; [*ludzie chcący się modlić*] máią fię ná wzor Páná fwego iáko nawięcey mogą kryć y odwodzić/ áby proch ktorego między ludźmi nábiorą/ otrząsnąć mogli. *SkarKaz* 609a.

»proch otrzeć (a. ocierać)« (2): [*św. Antoni z Padwy*] chcąc proch/ ktorego fię dużá z obcowania z ludźmi nábrać mogłá/ otrzeć y łzami pokuty oplákáć: tám fię ná rozmyślaniu y czytaniu piśmá/ y opátrowaniu przyślých potrzeb przypráwuiać/ záchorzał *SkarŻyw* 546; *SkarKaz* 638b.

»prochem przykurzyć się« (1): ktory fię iákimkolwiek po niedawney zwłázczá á przyłtoynie przedtym odpráwioney łpowiedzi/ prochem grzechow powłzednich przykurzył. *LatHar* 111.

Wyrażenie: »proch grzechu(-ow)« (2): Powłtańże/ powłtań/ dużo moiá/ otrząśni fię z prochu ktoregokolwiek grzechu twego *LatHar* 394, 111.

Szereg: »proch i błoto« (1): A iż w błóćie chodźim/ á zmázáć fię częłto muśim: ná to mamy náświétłze Sákrámenty náłze/ á zwłázczá pokutną łpowiedź: ábyłmy fię częłto chędożyli/ y proch ten y błoto łerc náłzych ocieráli. *SkarKaz* 638b.

d) Drobną niedoskonałość (1) :

W przeciwstawieniu: »bierzmnó ... proch« (1): łpytay oká twego niemáłz li w nim bierzmná/ przeciwko prochu temu/ ktory w Pánie [*tj. królu*] gániłz *BiałKaz* K2v.

e) Pohańbienie, poniżenie (9) :

Zwroty: »podnieść (a. wznieść), pobudzić, wydzwignąć, wynosić z prochu« = *wywyższyć, nadać godność* [*szyk zmienny*] (2:1:1:1): *LubPs* hh2v; To mowi Pan Bog/ podniołem cię s prochu/ á tyś chodźił drogámi Hieroboám/ y przypráwiłes o grzechy wielkie lud Izráelfki. *BielKron* 83v; *SkarŻyw* 398; Ktory tho ná wyłokości mięłzka [...]. Wydzwiguiąc z prochu niedołtátniego: Táłke y z gnoiu człówieká nędznego. By go między Książęty połádzil *ArtKanc* T19; *RybGęśli* D3v.

»z prochu powstać« (1): Iop opowiedziáł: Iż wiemci ia iż łtwórzyciel moy żyw iełt/ á ia pewnie s prochu łwego powłtáć mam *RejPos* 128.

»usieść w prochu« (1): [*Bóg nałózył jarzmo na człowieka*] Poczáwłzy od tego ktory łiedzi ná łtolicy z wielmożnością áłz do tego ktory zniżony vłiadł ná ziemi w prochu [*ad humiliatum, in terra et cinere*]. *BudBib Eccli* 40/3.

Wyrażenie: »uniżon w prochu« (1): Quonia^m humiliata est in puluere anima nołtra [...]. Boć oto vnizon iełt barzo w prochu żywoth náłz *WróbŻółt* 43/25.

α) Człowiek poniżony (1) : Prołzę/ chćiey pomnieć ná to/ żeś mnie iáko złoto Vlepił: záł proch zálię chćełz zemnie mieć oto? *GrabowSet* B.

f) Zapomnienie, niepamięć (3) :

[*W przeciwstawieniu:* »proch ... jasność, światło«: Skrzydlastej sławie podać mężne ich [*rzymskich przodków Litwy*] dzielności Chce i z prochu wydzwignąć ku godnej jasności. *StryjPoczqt* 57, 37.]

Zwroty: »prochem w kącie leżeć« (1): W.M. łam iáko włafny y rodzony Sieftrzeniec iego [Andrzeja Patrycego Nideckiego]/ [...] niezániechalz/ áby łecreta ingenii iego mole płowác/ álbo prochem w kącie leżąc/ zágnic miály KochCzJan A2v.

»z prochu otrzeć, [cudzić]« = przywrócić zapomniane księgi czytelnikowi [szyk zmienny] (2): on [Luter] wam kłyężey kłyęgi piłmá łwyętego z prochu/ którym były od wyela lat przypáły/ otárł KromRozm I L; ModrzBazBud π6v; [Kthórzyby [godni pasterze] nie kowánych bótów/ áni deliy kołniérzowátých/ áni łtrożów łwieckich/ ále áby miáłto kóni Bibliá cudzili z prochu; á lud łobie poruczony vczyli wedle Bogá żyć. BiałKat 160v.].

[Wrażenie: »ciemne prochy« = niewiedza, zapomnienie: ten porządek postępków ich [ksiąg litewskich] z ciemnych prochów na pierwsze światło wydany Waszej Oświeconej Książęcej Mości [...] przed oczy kładę StryjPoczqt 37.]

g) Nędzny ślad [czego] (1) : iż táki káždy ma być wykręcon iáko drzewo zyelone bywa wykręcono/ ták iż iedno proch zółtanie oney márney pychy twoiey. RejPos 162v.

a. Pojedyncza drobna cząsteczka unosząca się w powietrzu (5) : Pátrżze gdy mocne wiátry prochy wzgorę wznószą/ A iż ie tám pod niebo wyłoko wyniołá RejWiz 151; Włzytkoć to łá ty prochy/ co z zyemie powłtáią/ Zwłázczá kiedy ich wiátry łpołu nie zbijáią. RejWiz 151v, 151 v, 154; Atomus – Rzecz nieiáką ktora niemoze bic rozdzeloną, Proch włoncu. Calep 110b.

W połączeniu z przymiotnikiem odrzeczownikowym (1): A kiedy łie łiárkowe prochy w to [tj. w prochy spadające z nieba] wmielzáią/ To iuż oczymá widzisz iż łie zápaláią. RejWiz 151; Niekthorzy łobie kicháczkę czynią łypác w nos proch pieprzowy/ álbo łciemierzyczny SienLek 72.

b. Opilki, trociny; scobs Mącz, Calep; crusta, limatura, psegma, r amen tum Mącz (11) : Centrosa scobs, Opilki/ álbo ten proch który pádá z łelaza gdy ye łłofárze piłuyá álbo piłkami trá. Mącz 47c; Ramenta arborum, Trociny/ proch któri páda pod piłę gdy drzewo trá Mącz 345c, 69c, 193d, 373c; [á ielłi chcelz áby [piłuki] purgowáły/ tedy wziác Iwy/ Miodu/ Zyvice á prochu miedziánego/ który pod nakowálną bywa/ gdy kuiá miedź z ognia UrzędowHerb 87a].

proch od czego [= wytworzony przez co] (1): Scobs – Proch od piełi. Calep 955b.

Wyrażenia: »skrobany proch« (1): Złotho ma włofnoć w łobie taką iż łercze y duchy łerdeczne potwierdza, [...] á nawięczy łkrobany proch albo thez piłkłą piłowany FalZioł III 34b.

»proch z trosk [= opilków]« (1): potym nápal prochu álbo perzyn s pápiero/ y z rogu ieleniego/ oboygá ták wiele ile małz prochu z łtrofk [!] SienLek 111.

»proch (u)piłowany« (2): FalZioł III 34b; ktory też [łw. Grzegorz] połtał był do Konłtántyny Celárzowej trochę prochu z tego łáncuchá [który czynił cuda] vpiłowánego/ zá wielkie reliquiae y zá dar ofobny. WujNT 508.

Szeregi: »proch a ołmiecin« (1): Psegma idem fere quod flos aeris, ψήγμα. Aliqui accipiunt, Miáłto prochu á ołmiecin złotá. Mącz 328c.

»proch albo troski« (1): łtłucz kthému łáyno pśie biáké fuché y proch álbo łtrofki kowálłkie SienLek 184v.

c. [Miał węglowy:

Szereg: »proch albo motłoch«: Hutny pan, albo gwarek maią jednostainie kosze, albo miarę mieć, iako nasze hutty maią, a węglarze dobre węgle do rosztow, a nie proch albo motłoch suć *OrdunekGórn* 40.]

d. Talk (1) :

Zwrot: »prochem posypować się« (1): Ceroma, Másć z oleyku á z ziemie którym sie zápáfnicy zwykli naćierać/ potym sie też zwykli nieyákiem prochem posypować/ który Aphe zową. *Mącz* 49c.

e. Ziemia, gleba (56) : Wilk z báránkiem łpołu sie będą páfli/ á Lew y Woł będą iefć plewy/ á węzowy [*lege:* węzowi] proch chleb iego *Leop Is* 65/25, *Iob* 38/38; PLeban kiedy dziecię krzcił/ chciał mu oczy mázác/ Plunął ná dłoń/ á bábie kazál prochu podác. *RejFig* Dd7; Ciáło moje przyobleczone iefć robaki y plugáftwem z prochu *BibRadz Iob* 7/5, *Is* 65/25, *2.Mach* 4/41; Iefzczé odroście [*drzewo*] á látorośl iego nie wítanie. Choć fię stárzeie w ziemie korzeń iego/ á w prochu obumrze karcz iego. *BudBib Iob* 14/8.

proch czego (9): Y obroćá sie łtrumienie iey [*ziemi edomskiej*] w łmołę/ á proch iey w fiárkę *Leop Is* 34/9; *BibRadz Prov* 8/26. Cf »proch ziemie«.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miejscowej (2): Iednák ma łwoię chłubę y wiek poślednieyły. Który w Teleyłkim prochu ławnych zápáfników Nie zámilczał *KochMuza* 27; *JanNKarGórn* G4.

W połączeniach szeregowych (2): *BibRadz Prov* 8/26; A ciáło iáko/ ktore w tákiey zgubie y prochu y niezczi zołtáie z bydłem y z łzkápami rowno? Y to włzkrzelzone y ozywione y dułzy przywroczone będzie ná on ołtátni dzień *SkarKaz* 384b.

W porównaniu (1): Ktorą iednoć ktorzy kázá/ rychło iáko proch z ziemie záginą. *OrzList* f3.

W porównaniach ze względu na nieprzeliczoną ilość (6): Abowiem tyś mię wczýnił Krolem nád ludem twoim mnogim/ kthory ták niezliczony iefć/ iáko proch ziemie. *Leop 2.Par* 1/9; Dwoie potomłtwo Abrámowe w piśmiech fię przypomina/ iedno wedle ciáłá ktore iefć prochowi ziemie przyrownáne *BibRadz I 7c marg, Gen* 13/16, *Eccli* 44/21; *BudBib Eccli* 44/21; y będzie plemię twoie iáko proch ziemłki/ rozmnożon będzieł ná włchod y zachod/ y południe/ y pułnocy *SkarŻyw* 347.

Zwrot: »proch źrzcć« (1): Płázić fię będzieł nápierłiach twoich/ á proch źrzcć będzieł [*pulverem comedes*] po włzytki dni żywotá twego. *BibRadz Gen* 3/14.

Wyrażenia: »uproszony prochem« (1): Vpruolłony Troiáńłkiem prochem Meryon. *JanNKarGórn* G4.

»proch ziemie, na ziemie, ziemski, z ziemie« = *pulvis terrae Vulg, PolAnt* (7:5:2:1): Ná piłmye [*Jezus*] nam nic nye zołtáwił: Raz tylko tćimy iż piłał/ y to w prochu ná żyemi *KromRozm II* b4v; Wyciágnáwłfy Aaron rękę/ trzymáiąc wniew liáfkę/ vderzył proch ziemie/ y łtály sie włfy/ ták w ludziech iáko w bydle. *Leop Ex* 8/17, *Ex* 8/16, 17, *2.Par* 1/9; *OrzList* f3; Tedy pan Bog łtworzył był człowieká z prochu ziemie *BibRadz Gen* 2/7, *I 7c marg, Gen* 13/16 [2 r.], *Eccli* 44/21; Rzekł potym Pan Bog do Moizelzá áby mowił Aaronowi/ iżby podnioł rozgę á vderzył w proch ná zyemi. *BielKron* 29v; *GrzegŚm* 23; *BudBib Eccli* 44/21; *SkarŻyw* 347.

Szereg: »ziemia i proch« (1): napije sie ziemią krwi ich [*Edomitów*]/ y proch [*terra ... et humus*] ich thukiem łłutyech rzeczy *Leop Is* 34/7.

Przen (2) : Proch chleb twoy/ to ieft/ ciało nálze z zyemie łtworzone *BielKron* 2v.

W przeciwstawieniu: »ziemski proch ... niebo« (1): By me ferce vmiáło we włzem miárę chowác/
A źiemłki proch wzgárdźiwłzy Niebá vpátrowác. *RybGęśli* C4.

Wyrażenie: »ziemski proch« (1): *RybGęśli* C4 cf *W przeciwstawieniu*.

α. Miejsce spoczynku zwłok, szczątków ludzkich (25) : *BiałKat* 103v; Z téy [cnoty] ony zacné męże
y dźiś iefłce znamy. Których kości iuż dawno w prochu nieznác: ále Sławá kwitnie *KochFrag* 51.

Zwroty: *peryfr.* »do prochu lecieć« = *umierać* (1): Y tu vmierác ciało ich/ ktore⁸⁰ fię wftydziłi/ y
płowác fię w nierządney chući/ á do ziemie y prochu lecieć poczęło. *SkarŻyw* 261.

peryfr. »leżeć, odpoczywać, spać, leżący w prochu« = *być martwym; super terram iacere a. requiescere, dormire in terra pulveris PolAnt [szyk zmienny]* (7:3:2:1): Połdrawyam was wflitky duflle wyerne ktorich cyala tu ij wfládi odpocziwayą wprochu. *BierRaj* 21; *BibRadz Iob* 20/11; Bogáty y vbogi łpołu będą leżeć w prochu/ á robaczy ie okryią. *GrzegŚm* 1; iáko flowo y moc Kryftułowá nie do żywych iákich duflz należy/ ále do vmárłych ludzi/ y do leżących w prochu. *GrzegŚm* 8, 8, 11, 13; A mnodzy ktorzy łpią wzieni (á w) prochu ocucą fię *BudBib Dan* 12/2, *Iob* 21/26; *CzechRozm* 124v; *KochPs* 110; *SkarŻyw* 52; bo tho wiem iż odpoczywáią w prochu źiemie y w ręku BÓżych/ máiąc też żywot fwoy z Chriftułem/ ktorzy w wierze práwey pomárli *CzechEp* 82.

»z prochu się ocucić, [kogo] wzbudzić, wzbudzony« = *wskrzesić, wstać z martwych [szyk zmienny]* (2:1:1): *BielKron* 467v; *BiałKat* 96; *GrzegŚm* 8 marg; Ten łą łtworzył włyftko zniłczęgo/ záchowywa mocą fwoią włyftki rzeczy łtworzone/ ożywi nas y w zbudzi z łprochu [!]/ kiedy będzie raczył. *BiałKaz* E2v.

»zakryć [kogo] w prochu« = *uśmiercić* (1): Zákriy ie [niepobożnych] połpołu w prochu [*Absconde eos in pulvere simul*]/ á oblicza ich zámkní w dole. *BibRadz Iob* 40/8.

Wyrażenia: *peryfr.* »mieszkający w prochu« = *zmarły* (1): Słowá Ezáiałzowe ty łą/ Ocuczćie się á wefelćie się wy miełzkáiący w prochu *GrzegŚm* 14.

»w prochu pogrzebiony« (1): On [św. *Paweł Pustelnik*] w prochu pogrzebionym leżąc/ wftánie wielkiey chwále *SkarŻyw* 52.

»w prochu porzucony« (1): á ciało w prochu y źiemie porzucone/ wroćić fię duflzy y z nim [*Chrystusem*] złączyc muśi *SkarKaz* 208a.

»prochem przytrzęsiony« = *pochowany* (1): á práwiem fie łtał iáko martwy ktory iuż bywa y prochem przytrzęsiony. *RejPs* 32.

»proch ziemie« (2): Wiele z tych ktorzy teraz w prochu źiemie zálnawłzy odpoczywáią/ powftaną iedni ku żywotowi wiecznemu: á drudzy ku wieczney háńbie y zelżywości. *CzechRozm* 124v; *CzechEp* 82.

Szereg: »ziemia, (i, a) proch« = *terra, pulvis, terra pulveris PolAnt [szyk 4:3]* (7): *BielKron* 467v; łtał się Pan Chryftus z martwywftáníem łwym/ náfzą počiechą: iż to śmiertelné ciało nálze z prochu y z źieme [!] ma być w zbudzoné. *BiałKat* 96; *BudBib Iob* 14/8, *Dan* 12/2; *SkarŻyw* 261; Bo tyło ná duflzy ieft zapłátá/ á ciało/ ktore to co duflzá kazálá wykonywáło/ bez nagrody y karánia w źiemie y prochu zołftáie. *SkarKaz* 3b, 208a.

f. *Proszek leczniczy lub kosmetyczny, też używany dla celów kultowych; diaspasma Mącz (963)* : á tego prochu w chułthę zawiązawłzy małz częłtho woniac *FalZioł* I 61c; ty prochy łpołem zmiefzawłzy przyłož na członek tajemny vniewiałth gdy gim opuchnie wnet lie łklęłnie pod tym prochem *FalZioł* I 93d; á ten proch zmiefzać zmydłem/ á tem pomazować lifzaie y infze nieczyłthołci nie przyrodzone z ciała łpadza. *FalZioł* III 41c; A gdyby kto był ranion: wezmi tego prochu tak wiele Czo złoty zaważy á day ranszemu wypić z winem *FalZioł* V 111, I 2b, 9b, 10a [2 r.], b, c (109); *RejKup* p6v; Auripigmentum, Arłefnik [!]/ Proch y fárbá którey málarze vżywáją. *Mącz* 21 c, 297a, 404b; Weźmi rog ieleni łpal ij ná proch: ktemu weźmi tłuczonego Waynłztynu/ tych prochow wźiawłzy ná płát łukienny/ wycieray á wodą wypłokuy. *SienLek* 78v; łpal płatek łzárłathu s páwim pierzym/ koždého zá rowno/ ten proch zmiefzay z miodem á pomázuy *SienLek* 135; Kup w Aptecé prochu co ij lichawką zową *SienLek* 166v, 47, 55, 58v [2 r.], 75, 85v (32); zálécáią włzyłcy/ do thák głów łłabych/ á defcenłóm podległych/ proch/ który palą z głów trupich *Oczko* 16v, 16v.

proch czego [= z czego] (199): Też bylicza w proch obroczona a z miełzana s prochem kołci łłoniowey [...]/ y łprochem rogu ieleniego/ y łprochem orzecha mułżkatowego [...]/ tedy paniam niepłodnym pło(d sprawuie) mocznie *FalZioł* I 9b; Proch tego ziela [wołowego języka] wilgotnołć z działł wycifka y zęby vmocznia *FalZioł* I 18b; albo namaż pierłi dichawicłzne małcią dialteą przymiefzawłzy kniey prochu korzenia kołáčzowego. *FalZioł* I 58d; Też proch korzenia goryczkowego zmiefzany łprochem czárnej heleny/ á tego we złe rany plynące wpufzczáć/ wyluła ie y mocznie goij. *FalZioł* I 59a; Wezmi prochu kwiatkow albo liłtkow lewandulowych kwiatkow rozmarinowych nałienia bazilijey yteż czárnułzki/ [...] ti włzitki rzeczy warz w wodzie łzałwijowey *FalZioł* I 75d; wátrobę też mozełz namażać przymiefzawłzy kniemu [sokowi rojownikowemu] trocheł prochu czírwonych łandalow *FalZioł* I 130c; Też proch tego Reuponticum z miodem czyłtym zmiefzany/ kto by miał chrobaki w żywocie/ zabiia ie. *FalZioł* III 11b; Proch pięthki iey [dzikiej kozy] łpaloney wlypany w boláčzki ktore zową fiłtuły/ vzdrawia ie y goij. *FalZioł* IV 9a; Proch kreta łpalonego/ z białkiem zmiefzawłzy/ przyładać na trąd/ ielth barzo dobre lekarłstwo. *FalZioł* IV 14b; Też na to/ łol z przełnym miodem á z kobyley mięthki prochem zmiefzawłzy, pomazuy ranki y krołthy członku tajemnego. *FalZioł* V 87v, I 2b, 7c, d [2 r.], 8a, 9b [2 r.] (191); Dębowey Iemioły proch/ w pićiu brány/ odgania łtrzekánie z Boku/ y pokarm łurowy wypádfa. *SienLek* 87v; álbo máćierzą dułżkę z Winem vwierćianą piy/ zmiefzawłzy s prochem okrágłego kokornaku *SienLek* 90v; Suchého łáyná łwinięgo proch/ ránám dobrze łłuży *SienLek* 146v, 85v, 103v, 106v, 140, 151.

proch z czego [w tym: (u)czynić, uczyniony (42), udziałać z czego (1)] (161): Też proch zbylicze y proch s łzanty ielth dobri na zołzi y na gruzły ktore bywaią za włzima y około łtolcza *FalZioł* I 9c; albo vcłzyniwłzy proch łthego nałienia [piotruszczanego] przyłožywłzi knim łamikamienia/ á łte⁸⁰ vcłzyn ł czukrem Trogią *FalZioł* I 98c; Też gdy s łkory thego drzewa vcłzyniłz proch á vwárziłz gi w occie/ tedy płokanie vłt tym ocłtem ciepłó bolełć zębową oddala. *FalZioł* I 108d; Proch z liłtu Dębowego rany łtula. *FalZioł* I [115²]a; Też na fiłtułę ielth dobri proch s khorzenia wężownikowego *FalZioł* I 126c; Proch łtey żywicze w iaycoch ielć/ wraczania bronı *FalZioł* III 30b; Theż proch z Kadzidla zmiefzany z łlodkiem winem, á w vcho ciepłó wpufzczóne/ bolenie włzne vłmierza. *FalZioł* III 33a; Proch też z głowy pliey łpaloney na ranę vkáłzenia pła pomaga *FalZioł* IV 6c, I 7c, 10a, b,

13a [2 r.], 17a (110); Albo tłuczy dzban od octu A nádziąłay s niego prochu *SienLek* 49; Proch też z korzenia Kopytnikowego/ gdy go kto drągmę ná każdy dzień przez rok bierze/ pozbędzie wielkiew niemocy. *SienLek* 60; Weźmi lipofoku Arábkiego/ [...] wýpże w to prochu z łáyná wołowego/ á to rozmázawfzy ná chuftkę ogorzelinę ná noc oblož *SienLek* 80; Wielkać ieft ná iad moc wrákoch Gdy snich vczynifz táki proch *SienLek* 154v, 54v, 55v, 58, 58v [2 r.], 62v [2 r.] (51). Cf też »napalić prochu«, »utłuc proch«, »proch zetrzeć«.

proch na co [w tym: *dobry na co* (5)] (7): Proch barzo dobri na odięde śmrodu z dziął y z zębów. *FalZioł* V 111, V 91, 100v, 114, 115; Miętczány proch/ ná wízeláki iad. *SienLek* 156v *margin*, 146v.

proch k(u) czemu [w tym: *dobry k(u) czemu* (2)] (4): Prochy ku łtanowieniu krwi *FalZioł* III 30d, V 97, 99v; Wyczyściwfy ránę/ goyże lepák. A kthemu to proch dobry: [...] *SienLek* 146.

proch (na)przeciw (a. przeciwny) czemu [w tym: *dobry (na)przeciw czemu* (3)] (6): Proch barzo dobri przeciw wielkiemu zatwardzeniu żywota. *FalZioł* V 104; Proch barzo dobri: naprzeciw cieczeniu głowy. *FalZioł* V 104, V 111v, 112; Ieft téz proch temu iádowi [od ugryzienia wściekłego psa] przeciwny/ ktory ták czynić: [...] *SienLek* 152v, 152v *margin*.

proch czemu (1): Proch głowam káfzlącym. *Oczko* [42]v.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy oznaczającej materiał (najczęściej roślinę), z którego powstał proch (79): Też proch kokornakow zmiodem zmiefzany ieft dobri na rośpadliny vft y też komu dziąfla gniją *FalZioł* I 10d; Też proch koriandrow s fokie^m babczanym zmiefzany á z wodką babczaną/ gdy fie go napije kielo razow ten ktory ma biegunkę/ załtanawia ią. *FalZioł* I 28b; Też proch kákolow w polewkach iedzony/ Emoroidy otwiera y glifty zabija *FalZioł* I 61c; Proch ruciany z piretrowym prochem w nos wpuřczony/ flegmę wywodzi z głowy, y mozg wyczyřcia *FalZioł* I 117d; Też proch koperwaferow w vcho vpuřczony/ chrobaki vmarza *FalZioł* III 40a, I 1c, 7b, 9d [3 r.], 10a, c (64); Gdy ktho řurowy pokarm w żoładku czuie: weźmi prochu iemiołowego á z winem go piy. *SienLek* 97v; A wřzákóž komu nogi puchną warz śiárkę s śiennym prochem á tym nogi vmyway. *SienLek* 120, 85v, 90v, 98v, 105v [2 r.], 127v (15).

W połączeniach szeregowych (5): Acžkolwiek rozmagite naprzeciwko tey niemoczy, To ieft zbytniemu płynieniu rzeczy przyrodzonych: fą lekarřtwa. Iako to lektwarze, konfety/ trociřzki/ fyropy/ prochy/ kliřteri/ wonie/ kurzenia/ maczania/ plařtri/ mařci. *FalZioł* V 28, V 103; Iáko ich wiele znam ktorzy fie tym [alchemią] paráią/ to náprzyczynią Teřtow/ prochow/ popiołu/ Sándáraki/ Purpuryfy/ Auripigmentum/ Hydrágirium *BielKron* 26, 264; y iefliby fye im [chorym] do mdłóći zánořło/ mieć Morřelle w gárřci/ [...] áłbo Conferuę/ z tych którą co řercu řłużą/ á ochłodzić mogą: przy tym wódky/ prochy/ perfumy/ y coby iedno od mdłóći dobré *Oczko* 28v.

W porównaniu: Tákte poćiwy człowiek/ gdy ktory řzkodliwy w łobie przypadek bacży/ [...] wčas mu w łobie gwałth potrebá vczynić/ á wčas fie z nim łmáć/ á rořtropnym vważeniem rzeczy przyřzlych á baczną powćięgliwořcią iáko gryżącemi prochy zářypowác *RejZwierc* 76v.

W charakterystycznych połączeniach: *proch biały, czysty, dořwiadczony* (4), *namoczony* (2), *pospolity, przykry, rozpuszczony* (3), *szlachetny, utłoczony, uwarzony, włożony* (2), *wpuszczony* (6), *wstrzykniony* (2), *wyborny, zmieszany* (33); *prochu dawać* (2), *(na)przyczynić* (3), *przyłóżyć* (4), *przymieszać (a. zmieszać)* (9), *wciągnąć, wdmuchnąć, woniać, wpuřć (a. wpuszczać)* (3), *wsiąknąć* (2),

wziąć (43); z *prochu uczynić (uczyniony)* (17); *proch dawać* (9), *jeść* (7), *(na)sypać* (*a. przysypać, a. wysypać*) (38), *(przy)warzyć* (3), *przywinąć, rozmącić* (2), *(roz)mieszać* (*a. zmieszać*) (60), *rozmoczyć, rozpuścić, rozтворzyć, uczynić* (11), *usmażyć, ususzyć, włożyć* (6), *wpuścić, wstrzyknąć* (4), *wydymać, wyskrobać, zalecać; prochem naparzyć się, pomaz(ow)ać* (*a. umazan być*) (3), *wyczyścić; pod prochem skłęsnąć się; z prochem stłuc, uczynić, warzyć* (*a. uwarzony*) (3), *zmieszać* (*a. zmieszany*) (33).

Zwroty: »proch, prochu ([*w czym a. z czym*]) brać, (*a. wziąć*) [= *zaży(wa)ć*]; proch wzięty [*z czym*]*« [szyk zmienny] (3;2;1): Proch zlercza [lwa] w pokarmie biorącz/ quartanę oddala. FalZioł IV 11c; bierz że thego prochu na łwithaniu albo po ranu wftawfzy FalZioł V 72v, I 57a, IV 58a; które przez dzień trzeci/ gorączką popada/ máią wpićiu wźiąć drágmę prochu z Centurzyey przed tym niż go popádnie SienLek 141, 105v.*

»napalić prochu; proch (*na-, s*)palony« [*w tym: z czego* (6)] [*szyk zmienny*] (3;4): Omywfy dobrze: palonym prochem z rogu ieleniego pofypuy ielito wyfzłe *FalZioł V 29, IV 4c, V 42; nápal prochu s pierza páwięgo SienLek 130v, 78v, 111.*

»prochem (*na*)trzeć (*a. nacierać* (się), *a. pocierać, a. wycierać*), natarty« [*szyk zmienny*] (9;2): którym prochem [*z nasion róży*] gdy będą działła natarte/ bolenie zębów vfmierza j dziegna wyfułza *FalZioł I [116²]b, I 97b, 101b, III 37d, 38c, IV 57a; A nieinákffą wonność podawa odzienie twoie iákoby vyięte fkrzynie floniowych kofci vczynioney/ á nátárte Mirrą/ Caffią y innemi prochy rozmáycie woniáiacemi RejPs 68; Mqcz 84d; á pothym prochem z fuchego fzálwiowego korzenia/ wycieray działła y zęby. SienLek 76, 55v, 167v.*

»pofałszować prochem« (1): Pofałszowałeś towar/ wodą/ fárba prochem: Ypomieszaleś rzeczy kofztowne z motłochem. *KlonWor 67.*

»prochem posyp(ow)ać (*a. zasyp(ow)ać*), posypan; proch, prochu posyp(ow)ać (*a. sypać*); proch posypany« [*szyk zmienny*] (53;1;4;2;1): Też proch fkorzenia tego ziela [*łobody*] pofipawfzy na rany ktore pochodzą fkorst złych/ wyfułza ie á potym goij *FalZioł I 13a; Kto ma rany na thaiemnym członku męłkim, zafipuy prochem Haleny: zagoijsz ranę FalZioł III 2c; Tenże proch gdy nim pofypuie kto fwierzb/ tedy fułzy. FalZioł IV 31a; Gdy fie iuz narodzi niemowiátko, Nathychwiałt [!] mu pępek obrzezać na trzy palcze od ciała daleko/ á thakże zawięzać zafypawfzy ono obrzezanie prochem Bolo armeno *FalZioł V 34v; Naprzod zęby vmarłego człowieka fpalone/ á na proch ftarte, á potym ranę tym prochem pofypować/ ieft rzecz barzo dobra á dofwiedziona. FalZioł V 88v, I 7c, 8a, 10a, 38b, 40a (41); Albo weźmi lift blufzczowy/ á miodem ij pomaz/ pofypże nań miálkiego prochu z fuchey ruty/ á ná powieki przyłoż/ toć wyfułza oczy ćiekące SienLek 66, 54v, 69v, 98v, 118, 120 (18); Gdzye widzi [lekarz] iż może leguchnym lekárftwem co zágoić/ tedy nie fieka/ nie pali áni przykreml prochy záfypuie RejZwierz 44v, 76v [2 r.].**

»prochem potrząć (*a. potrząsnąć*); prochami natrzęsiony« (2;1): Ten plastr małz tak czynić/ wziąć chufte moczną á przymierzywfy iżby ranę zafłoniło, pomaz po iedney ftronie białkiem cienko/ á na ten białek thymi prochy potrzęfni á przyłoż. *FalZioł III 31a; III 39d; Mqcz 80d.*

»prochu, proch pożywać (*a. używać*); proch (będzie) pożywan(y)*« [szyk zmienny] (11;1;5): á tak kto będzie chciał vżywać tego prochu/ ma go wziąć czo złoty zaważy albo y półtora złotego. FalZioł I 63a; Też proch ftych drożdzy w potrawach pożywany/ wyfułza człowieka tłuftego/ y też ftolcze*

czyni *FalZioł* III 39b; Ale gdyby sie zle miał: Thedy pożywać tych lekarstw niżej napifanych/ á nawięczy prochu/ kthori thak czynią. [...] *FalZioł* V 95, I 7d, 13a, 74b, 84a, 113b (16); tego prochu w iedzeniu y w pićiu przez cały rok vżyway *SienLek* 107.

»prochu, proch przyłożyć [na co]; prochu, proch [na co] przykładać (a. kłaść); proch [na co] przyłożony« [szyk zmienny] (5:4;2:2;1;1): Theż proch Sandalow czyrwonych zmieszany zwodką plinkową/ albo kurzey nogi/ á w tym rozmoczywży chuftę przykłada y na bolące nogi. *FalZioł* III 11d, I 9c, 10a, 93d [2 r.], 102d, IV 39a, V 107v; á onego prochu [z korzenia bukwicy] w chuftkę zawiązawży/ ná chory ząb kładą/ á vćicha bol *SienLek* 77; Prochu z vlá pod pščzołami/ y prochu z Nacemrżą/ [...] weřpoł zmiészawży/ ná dziwné mięřo przyłóż. *SienLek* 158v, 126, 151v, 155; [*SienHerb* 567a].

»spalić na proch« [szyk zmienny] (7): Naprzod wezmi miodu/ gliř ziemnych/ řpal ie w nowym garnczu na proch/ vtrzy řpołem w proch, á oboygá rowno wezmi/ pořypuy tym na ranę á zgoij sie. *FalZioł* V 115, I 142b, V 92; Albo weřmi řtarą botową podeřzwę/ á řpal iá ná proch *SienLek* 69v, 47v, 78v, 152v.

»s(t)łuc (a. potłuc, a. utłuc) na proch, w proch; na proch (s)tluczony (a. utłuczony); stłuczenie na proch« = *in pulverem contundere Vulg* [szyk zmienny] (47:1;31;1): Też řmolnik długi ieř znamienite lekarřtvo ná członki wktorich panuie kurcz/ kiedy řtluczész ye ná proch *FalZioł* I 10b; Owocz Bobkowego drzewa ná proch řtluczony/ á pořym ná panewcze zagrżany/ á ná głowę pořypany, flegmę wyřulża y mozg potwierdża *FalZioł* III 16c; Perły řtluczone ná miálki proch/ á z cukrem rořanym iedzone poranu/ vweselaia řercze. *FalZioł* V 82, I 2a, 8a, 10d, 12d, 15a (60); y vdziálasz rzecz wonną vczynioná řprawá aptekárřká/ zmiészaná řpilnořciá/ czyřřthá/ y ku pořwięceniú godná. A gdy tho wřřřtko w drobniuchny proch řtluczész/ będzieř kładł po trořfe řniego/ przed Przybytkiem řwiádectwá *Leop Ex* 30/36; Korzeń kopytnikowy ná proch řtluczysz/ dáwia řdrágmę iednę pić ná káždy dzień przez cały rok. *SienLek* 53; napal wapná z řkorup řřlimakowych/ [...] ořkrob kořdą z ořobná po obu řtronách/ potłuczże řrodky ná proch/ nátluczże ktemu imbiru biálęgo/ [...] to weřpoł zmiészawży/ ná bielmo pořypuy. *SienLek* 165v, 69v, 82, 82v, 88, 101 (19).

»ususzyć na proch; na proch wysuszony« (1;1): Theż gdy ie [řsie łajno] vřulżyř na proch/ á potim wziáwży mleka galić w nim gorące kamienie, á wto mleko nářpać tego prochu á wypić/ Ten trunek czyrwoną niemocz zařtanawia. *FalZioł* I 144a, IV 7b.

»utłuc (a. stłuc) proch, natłuc prochu; proch (na)tluczony (a. utłuczony, a. [z czym] stłuczony)« [w tym: z czego (10) [szyk zmienny] (3:2;7): Wezmi złota czyřřtego [...]/ przyřypże k niemu prochu natłuczonego z czyrwonych koralow/ prochu z pereł natłuczonego/ [...] *FalZioł* V 70v, I 63c, V 78v; Zwykli téř ludzie niektorzy/ wřćiekłęgo plá mięřo řolić/ potym ie řulżá/ y od potrzeby chowáia/ bo s tego proch vtłuczysz/ dáia tym pić/ co ie wřćiekły řies vkáři. *SienLek* 152; Weřmi Rdeřtu y chabdu řuchęgo/ á nátlucz prochu řnich/ [...] á rořtworz octem álbo winem/ onę iuchę koniowi w gárdło léy *SienLek* 165, 74, 76, 111, 151v, 155, 184v.

»proch, prochu (d(aw)ac) (wy)pić; (dać) napić się prochu; proch dany ku piciu (a. (wy)pity)« [szyk zmienny] (46;4;15): á then prochy wypiy zmiodem albo z młodem winem chceřzi mieć wraczenie *FalZioł* I 59b; Też korzeń malunowy vřulżony á potym ná proch řtarty gdy tego prochu dářz wypić

[...]/ vczyniŕz wraczanie *FalZioł* I 88b; Theż proch vczyniony z Dragantu/ w ciepłey wodzie ku piciu dany/ żyły wewnętrzne porwane ŕpają *FalZioł* III 26c; A gdykolwiek niewiaŕtę bole napadną/ za kaŕdym razem [!] daway thego prochu pić po iedney dragmie z winem białym *FalZioł* V 33, I 9b, 32b, 38d, 58d, 64d (40); Ieŕth theż pewne lekárŕtwo ná ŕliniogorz/ proch z palonego łáyná człowieczego/ day pić choremu w czym chcefz. *SienLek* 81v; Syr wárzony potym wŕufzywŕzy/ miálko vtárty/ onego prochu poł łotá gdy ktho z winem pije/ [...] zaŕtanowi biegunkę *SienLek* 101v; Albo proch Raŕtu okrągłego z cukrem w Winie pić/ pomaga bárzo od dycháwice *SienLek* 85v, 59, 73v, 81v [2 r.], 88v [2 r.], 94v (26).

»proch zetrzeć; natrzeć prochu; proch (u)tarty (a. starty)« [w tym czego (5)] [szyk zmienny] (3;2;4): Potym w noczy [zlodzieje] weŕzli thaiemnie w dom/ á na roŕpalone węgłe fypali proch z te^{go} kamienia tarty *FalZioł* IV 56b; wezmi [...] gumi arabicum/ kadzidla ŕtatego/ [...] zetrzy czyŕcie proch miálki *FalZioł* V 115v, I 75d, III 34c, V 99, 102v; álbo mácierzú duŕzkę z Winem wwierciánú piy/ [...] tákieŕ nátarŕzy prochu álbo náŕkrobawŕzy z rogu ieleniego niepalác go. *SienLek* 90v, 72v, 106.

»zetrzeć (a. utrzeć, a. zwiercieć) na proch, w proch; na proch, w proch (s)tarty (a. utarty); starcie na proch« [szyk zmienny] (78:10;56:1;1): zetrzeć to ziele na proch obwinác w bawełnę á przyłóŕić na bolácii ząb/ boleŕć oddala *FalZioł* I 71b; Theż korzenie Pięcperŕczowe na proch ŕtarte, átego prochu przikładać na wrzody gnijácii/ goij wyŕufzaiácii. *FalZioł* I 102d; Sercze iego [ŕępa] w proch vtarthe, ze krwiú przez dzieŕięć dni pijácii/ wielkú niemocz oddala. *FalZioł* IV 27a; Przy tym theż kichanie ma być/ pieprzem albo cziemierzyczú tartú na proch czyniono *FalZioł* V 24; Teŕ rog kozłowy/ albo teŕ ieleni ŕpalony á na proch miálki ŕtarty, zęby czyŕci *FalZioł* V 80v; wezmi realgar/ arfenik, zetrzy w proch á zmiefzay z łokiem kapuŕtnym *FalZioł* V 102, I 3d, 5b, 12a, 33c, 39a (114); Teŕ fuŕzona kiernoŕzia mácherzynú weŕpoł y z moczem/ á ná proch ŕtarta/ z octem á z miodem/ ma być dawana pić w wielkiey niemocy. *SienLek* 59; Teŕ Záięcze álbo liŕie płucá y wátrobę wŕufzywŕzy vtrzeć ná proch/ zdrowo pić dycháwicznym. *SienLek* 85v, 15v, 47, 47v [3 r.], 58v, 59v [2 r.] (31).

»zgorzeć na proch« (1): Wezmi wapna nie galzonego/ zethrzy ie z miodem barzo dobrze mieluchno vtarŕŕzy/ włóŕ w mały garniec á w ŕtaw na ogień iŕby wyŕchłó/ nie iŕeby zgorzało na proch *FalZioł* V 101v.

»zsiekać na proch« (1): Sierŕc teŕ zaięcú z liekać drobnuchno na proch *FalZioł* III 30d.

Wyrażenia: »proch aptekarski, z apteki, przyprawiony w aptecę« (1:2:2): Wezmi prochu Senes przyprawionego w aptecze czo złoty zawaŕzy/ prochu drugiego z łóŕnki teŕ przyprawionego w aptecze [...] *FalZioł* V 75, V 99; Delibutus capillus, Prochami z Apteki nátrzeŕiony álbo wódkami nakropiony włóŕek. *Mącz* 80d; Co to wyŕtępuie z puŕzczy iáko ŕłupy dymu/ zákurzenie mirry y kádzidlá/ z kaŕdego prochu áptekárŕkiego [ex omni pulvere pigmentarii]. *BudBib Cant* 3/6; [TomZbrudzBrul Cant 3/6].

»proch barzo drobny (a. drobnuchny)« = *tenuissimus pulvis Vulg* [szyk 5:1] (6): Vczyń z tego proch barzo drobny á poŕyway. *FalZioł* V 112; Wezmi korzenia Fijołkowego dwie dragmie/ prochu gwozdzikowego drobnego barzo.6. dragm *FalZioł* V 117v, V 92v, 107v, 112; *Leop Ex* 30/36.

»gruby proch« (1): Teŕ wezmi cziemierzycze korzeń/ k temu Apoponacum ŕtarŕŕzy ie na gruby proch *FalZioł* V 24v.

»gryzący proch« (3): Abowiem káždy kto obaczy iáki wrzod szkodliwy ná ciele swoim/ á izby sie co dáley to wiécey szyrzyć miał ná fkázę ciála onego/ o wnet temu kędj może zábiega/ á nic sie nie gniewa ná cyruliká choctay go pali/ fieczę/ gryżącemi prochy záfypuie *RejZwierc* 76v, 76v, 85.

»miałki proch« [szyk 26:14] (40): á ono wšitko naproch barzo miałki štłukšy zmieszay z wódká rożaná *FalZioł* I 12d; Skło na miałki proch štłuczone/ á ten proch w winie da ć [!] pić kamień w miechierzu łamie *FalZioł* III 37b, I 10d, 15a, 16c, 108d, III 33b (33); Albo zetrzy kmin co w mielšy proch/ przešiawšy przez gęłtá chuftę/ zgnieć ij z iáręcym wołkiem á przykłáday. *SienLek* 63v, 40, 59v, 66, 110v, 152, 154v.

»w proch obrocony« (1): Tež bylicza w proch obroczona a z mieszana s prochem košci łtoniowey [...] / á pić <ty> prochy wešpołek poranu/ t(edy pa)niám niepłodnym płod <sprawuie> mocznie *FalZioł* I 9b.

»proch subtelny« (1): Wezmi [...] koralow białyeh/ štłucz na proch subtelny á zmieszay z wodką aqua vite *FalZioł* V 93.

»proch ususzony (a. wysuszony), suchy« [szyk 2:1] (2:1): Tež rymę oddala proch ie⁸⁰ [kqkolu] w oczcie namoczony á pothym wyšufzony *FalZioł* I 61c; á gdy šuchego prochu wfiáknie w nos/ krew ciekącą zafłanawia *FalZioł* IV 5c, V 113v.

[»proch do zębów«: 10 šloików z prochem do zębów fl. 1 gr 6 *InwMieszcz* 1561 nr 100.]

Zestawienia: [»proch cyperski«: Pilnie to wwierć miałko/ á przyłóż prochu Cyperłkiego drágme 1. *SienHerb* 567a.]

»proch krolewski« = *šrodek przeciw morowemu powietrzu* [szyk 2:1] (3): Wypis prochu krolewskiego/ czyniá gotowy w aptecze. *FalZioł* V 73; Czáfu tež zarażenia powietrzem/ tymže obyczaiem te⁸⁰ prochu Saluificantys/ tho iełt vzdrowiaiáczego: małz pożywać iako prochu Krolewłkiego. *FalZioł* V 73v, V 73.

Szeregi: »proch albo lekarstwo« (1): Dentifricium, Nieyáki proch álbo lekarłtwo którym zęby byałe [!] czyniá. *Mącz* 82a.

»proch albo perzyny« (1): potym nápal prochu álbo perzyn s pápieru/ y z rogu ieleniego *SienLek* 111.

»proch albo popioł« [szyk 2:2] (4): Tež proch albo popioł kopru šwoyłkiego/ pobudza emorroidi *FalZioł* I 7d, I 7c, 137b; Niektorzy od gliłth dáwiá pić w czymkolwiek popioł álbo proch špalonego rogu Ieleniego *SienLek* 103v. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»prochy albo wodki« (1): A iáko mądry Cyrulik záplugáwioney rány nie goi áz iá pirwey gryżącemi prochy álbo wódkámi wyczyšci/ thež iá potym ledá ziołkiem fnádnie zágoić może. *RejZwierc* 85.

Przen (3) :

Wyrażenie: »prochy [z czego] utłuczone« (1): *RejZwierc* 104 cf Szereg.

Szereg: »perfumy a prochy« (1): Abowiem niech sie zdobi kto chce/ czyni chce/ y iáko chce/ niech sie perfumuie iáko chce/ iešliže od niego nie będą zálatáwác perfumy á prochy s cnoty/ z rozumu/ á z vważney počciwošci vtłuczone wierę Szpikánárdy áni Mułzkum áni Ambrá nic mu nie pomože. *RejZwierc* 104.

g. *Zwłoki, zwłaszcza w stanie rozkładu, też popiół ze spalonych zwłok (63)* : Gdy miał [Likurgus] vmrzeć rofkazał sie po śmierci fpalić/ á proch do morzá wýpác *BielKron* 272v.

proch czego (6): Ty przychędazałz groby twoie á w fędy kámienia kósztownego proch ciálá twego záchowawałz *HistAl* I8v; Chciałbym także widzieć proch onego gorącego fercá Apóstołkiego [tj. św. Pawła] *ReszList* 181, 180, 181 [2 r.], 182.

proch czyj [w tym: G sb i pron (4), pron poss (2)] (5): *WróbŻółt* 103/29; *Leop Ez* 26/12; *BielKron* 464; *SkarŻyw* 567; Y ná innym mieýscu tenże ś. [Hieronim] prágnie do Rzymá drogi/ áby proch Apóstołow SS. Piotrá y Páwłá całować mogł. *SkarKaz* 41b. Cf »proch schować«.

W połączeniach szeregowych (3): á kthoby tám [w groby] zálię wnątrz weźrzał/ thám niemálfz iedno fmrod/ ziemiá/ proch/ á kość zbutniála. *GórnDworz* Ee5v; *RejPos* 228v; *KuczbKat* 275.

W charakterystycznych połączeniach: proch ciała (2), nog, ręku, serca; proch całować (2), do oczu przykładać.

Zwroty: peryfr. »w proch obrocić (a. obracać), obrocony« = *uśmiercić, martwy [szyk zmienny] (4:1)*: *MurzHist* M; *Rozmyłże [Boże]* prośzę cię iżeś mię iáko z gliny vlepił/ ázáś mię wproch obroćifz. *GrzegŚm* 1; *BiałKaz* E2v; *Odpusc grzechy prośzę/ á czyn łáfkę zemną/ Poki nie obroćifz w proch/ ciálá moiego GrabowSet* B3, E4v.

peryfr. »w proch się obrocić (a. obracać)« = *umrzeć, umierać; in pulverem reverti Vulg, PolAnt; in terram reverti PolAnt [szyk zmienny] (20)*: Ale gdy thy odwroćifz oblicze tve załmuczą sie [zwierzęta]/ á gdy im odeymies żywot vftaná á w proch sie fwoy obroczą. *WróbŻółt* 103/29; *LubPs* X6; ábowiem procheś y w proch sie obroćifz. *KrowObr* 225; Tedyć zginie fpołu wizytko ciáło/ á człowiek sie obroći w proch. *BibRadz Iob* 34/15, *Gen* 3/19; *BielKron* 2 [2 r.]; *RejPos* 228v; pátrzay ná kości/ iz ty kości pirwey żywe były/ á iuz teraz martwe/ fprochniáte/ y iuz sie w proch obracáią. *RejPosWiecz*³ 98; *GrzegŚm* 1, 2, 28; *KochPs* 156; Dał im [Bóg ludziom] y niemocy y choroby rozmaíte/ á śmierć doczełną/ áby fię ich ciáło w proch obroćiło/ fład było wzięte. *SkarŻyw* 262, 263, 583; *PudłFr* 59; Sypcie ziemię ná głowy/ ná pámiátki one/ Zeście z ziemié ftworzone/ w proch fię obroćicie *GrabowSet* D4; *SkarKaz* 387b, 552b.

peryfr. »w proch rozsyp(ow)ać się, ro(z)sypanie, rozsypany« = *umrzeć, umieranie, martwy; fieri terram PolAnt [szyk zmienny] (7:3:1)*: *BibRadz Tob* 3/6; iz tego żywothá wiáre/ śmierć wątli/ ktora iest roffypánie w proch/ álbo zepfówánie *GrzegŚm* 40, 6,43; vyrzáeś zgrzybiáłego ftárcá/ y ty ftáre członki/ ktore fię wnet w proch roffypią. *SkarŻyw* 51, 2, 56; Gdzieście łzy moje? [...] W proch fię rozfypę/ iefli nie przydziecie *GrabowSet* A4; *LatHar* 202, 668; Tu ciáło śmiertelne botwieie. Choć fię w proch rozfypuie: Iednák odpoczywa W nádziei *KlonWor* 82.

»proch [czyj] schować« (2): Proch iey [Dydo] pocźciwie schowano zebrałfzy/ iáko v pogan obyczay bywał. *BielKron* 75v.

peryfr. »prochem, w proch się zstawać« = *umrzeć [szyk zmienny] (1:1)*: Pychá z twoią hárdością/ áczby fię podniołá/ [...] Iednák śmiećiami będzie/ od onych rzeczóná/ Ktorem/ by człek w proch fię sftał/ fpráwá poleconá. *GrabowSet* D4v; Dżiś kto krolem á iutro vmrze/ y sftáie fię prochem. *SkarKaz* 637b.

Wyrażenia: »proch nikkzemny« (3): Rozfypuiemy fię w proch nikkzemny/ y plugawą ziemię/ grzechu Adámowego przyplacaiąc. *LatHar* 668.

»śmierdzący proch« (1): Pomyflże w czo fię [człowiek] obroci/ bo w robaki/ w zyemię/ á w fmierdzący proch. *RejPos* 228v.

»święty proch« (2): ktoż będzie śmiał tego przec/ iż Pan Bog przez święte prochy/ przez kości/ y przez infze świętych ludzi Reliquie/ tyż cudá dziwnym obyczaiem fprawuie? *KuczbKat* 275; Groby Męczenników wżędy czćimy/ y święty proch do oczu przykládaiąc/ iefli możemy całuiemy *WujNT* 385.

Szeregi: »ciała i proch« (1): Z tych słow świętego Ambrożego/ wierny czytelniku/ bączyc wiele możefz. [...] Czćzenie kości ich [świętych]/ y moc Bołką wćiałach y prochu ich/ ifz cudá czynić mogą. *SkarŻyw* 567.

»proch a (i) popioł« [szyk 1:1] (2): [Ligurgus] rokazał aby po fmierci iego, kości iego fpaliwży popioł y proch do morza wrzucili *BielŻyw* 28; *MurzHist* M.

»proch a (i) ziemia« (2): bo to piłmo mowi o vmártych wiernych ludziach y ciáłach ich [...] vmártych grzechowi y ś wiátu [!]/ yvmárłym ná żywoćie onym przyrodzonym/ ktorých teras nie máłz nic/ iedno proch á ziemiá. *GrzegŚm* 51; *LatHar* 668. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]

Przen: Człowiek umarły (8) : *LubPs* Hv; Zalić chwałę będzie czynił proch/ ábo prawdę twą będzie wyznawał? *Leop Ps* 29/10; *KochPs* 41.

W przeciwstawieniu: »żywiący ... proch« (1): mowił Kryftus/ że Abráám/ Izáák/ Iákob/ żywiącymi fą/ żywiąc Bogu/ chocia iefzcze prochem fą. *GrzegŚm* 45.

Zwrot: »w proch się obracać (a. obrocić)« (2): *LubPs* aa5v; Bo one [białogłowy] ftaráią fię zawdy/ áby co naiwięcey flug miály/ á iżby wżytcy [...] w wielkiey miłości vmieraiąc/ w proch fię obraczáli *Górndworz* Dd2v; *LubPs* aa5v.

Wyrażenia: »umarły proch« (1): á zaż by vmárły proch mógł wyfláwiác ciebie *RejPs* 43.

»proch ziemi« (1): *GrzegŚm* 8 cf *Szereg*.

Szereg: »trupy a proch« (1): Thu flýzylz kcżemu się ściąga flowo y moc Kryftułowá/ iż do trupow/ á prochu ziemi/ ábowiem mu dał Bog áby ożywiał vmárłe. *GrzegŚm* 8.

2. *Proch strzelniczy, materiał wybuchowy; pulvis Murm, Mymer¹, BartBydg, Mącz, JanStat, JanPrzyw, Cn (136) : FalZioł* V 117; Item kupil za zlothi rułznyczą y prochu y ołow za 3 1/2 grofcha w Gorze wnyemczach *LibMal* 1548/141; *RejWiz* 151v, 188; Siodmego dnia miefiącá Sierpniá/ zápalil grom wieżę w miáfteczku Mechlinie [...] w ktorey był proch *BielKron* 226v; Włofzy fwoią ftrzelbą z łálki Bożey zadney fzkody vcżynić nie mogli w obozie/ iefli przez złe prochy/ álbo thak Bog chciał/ niewiedzyeć/ chocia dzyał wiele mieli. *BielKron* 422, 220, 316v, 418, 423v [2 r.], 460; Iefli dobra faletrrá/ będzie s niey proch czyfty. *BielSat* N3, C3v, N, Nv, N2v, N3; á prochow ktore w zamku małz co nalepiey ftrzeż/ by tám ktho nie chodzil á nie zápalil. *BielSpr* 64v; á ná prochu wżyftká ftrzelbá zależy y inne wżyftki kufzty Pułzkárłkie. *BielSpr* 72v; Czynią też Wieńce flomiáne przypráwiwży ie tak/ zmiełzác flmołę s prochem y máczác w tey flmole wieńce flomiáne/ thoż vcżyni y w fiárce rołpułzczoney s prochem zmiełzáne/ á miotác te wieńce zápalaiąc ie ná idące ku fzturmu *BielSpr* 74v, 63, 64v, 65, 72v *marg*, 73 [5 r.] (21); *StryjWjaz* B4v; Iefli proch párkan z gruntu ná ftronę rozrzući/

Tám fie kážda do dziury ku fzturmowi rzući. *BielSjem* 37, 35, 38, 39 [3 r.]; Wożą prochy do Wołoch/ do Węgier/ łotrowie. *BielRozm* 21; Armátę zaś fwą y prochy káždy táki wypráwiony/ ktoryby nie zá robotniká wypráwiony był/ ále zá ftrzelcá/ wzięłby z fkárbu Krolá Ie⁸⁰ M. *GrabPospR* M4; *VotSzl* E4.

W połączeniach szeregowych (17): *MetrKor* 37/4; A każ vkladać na woży. Strzelby/ prochy/ kule/ drzewa *RejKup* C; *Diar* 81; Krol Fráncufki poślá Schotom dział/ prochow/ y inney ftrzelby takież pieniędzy ku obronie. *BielKron* 220v; Ormiánie y infzy kupcy do nieprzyaciélfkich ziem zbroie/ prochy/ fzalety/ żelázo/ s Polfki wywoząc/ przedawáli *BielKron* 416v, 307, 314v; *BielSpr* 53v, 64, 74; PanHetman o mowę czynił yprzyczyny dawał inSenatu [...] vkazował potrzeby iakosá prochy, tak pod kule iako dozapału, kule Olowy, Furmany podDziała y insze rzeczy. *ActReg* 14, 113; A Czáfu woyny będziemy potrzeby wżyfłtkié kólztem fwym odpráwować/ iáko działá/ prochy/ pułzkarze/ draby/ y ftraż wżeláká. *SarnStat* 125 [idem 132 2 r.], 125, 132 [2 r.], 142.

W charakterystycznych połączeniach: od prochu się roz trzasnąć; w prochu [co] uwarzyć (2); proch działać (5), (u)czynić (5); w proch przyczyniać; prochem natrzeć, przetrząsać, dziurę uczynić; z prochem mieszać; proch czysty (2), dobry, ku dobywaniu, prosty, przyprawiony, zły; prochu robienie, sprawa; prochem spalenie [= rana].

Zwroty: »nabi(ja)ć, nabity prochem« [szyk zmienny] (4:1): *BielKron* 309v; *BielSat* N3; Szyppy ognište tymże obyczáiem/ y tym prochem nabijáć *BielSpr* 74, 74; *BielSjem* 39; Ták iest ten dyabeł [tj. *rozpusta*] żártki, że z nią żaden pułhak By był nalepżym prochem nabity, niezrowna. *CiekPotr* 53.

»(na)sypać (a. podsypać) prochu, proch ([w co a. do czego, a. co [= w co]]); nasypany prochu, prochem« [szyk zmienny] (8:4;2:1): W ten proch co w kulę fypielz/ przyczyniay Burłztynu *BielSat* N2v [idem *BielSjem* 38], Nv; bo chcá drudzy thak wiele fypáć prochu iáko kulá żelázna záważy/ ale tho źle bywa/ bo thym obyczáiem ftárga prędko działó. *BielSpr* 74v, 63 [2 r.], 65, 73 [2 r.], 74 [3 r.]; *BielSjem* 37, 38; NAYduią fie téż tácy fwowolnicy/ iż w mieściéich brony wybiíaią y wyśiékáią/ kłotki odćináią/ prochy w nie náfy pawfzy rozładzáią *SarnStat* 961; Acz niektore [domy boże] we Fráncyey/ [...] Vgonoći heretycy poburzyli/ y podfypawfzy prochy fzátáńfká furyą y fercem obálili. *SkarKaz* 456b.

»nie psować próżno prochu« (2): Nie ftráfz s przodku nie pukay/ nie pfuy próżno prochu *BielSat* N3v [idem *BielSjem* 40].

»zapalić proch; [co] z prochy, prochem zapalić« [szyk zmienny] (5;2:1): działá fprzebijawfzy prochem zápalić/ áby fie potrzáfkály *BielKron* 309v, 316; *BielSat* N2; *BielSpr* 63, 65; Gdy fie k Zamku przybliżał wnet z dział vderzono/ Chłopá [tj. *kukłę*] s koniem miłternie s prochy zápalono. *StryjWjaz* C, C3v; Ale tám więcey godzić gdzie prochowe lochy/ Obfzywfy kule płótnem/ zápali w nich prochy. *BielSjem* 37 [idem *BielSat* N2].

»proch [(pod co)] zasadzić (a. (za)sadzać, a. podsadzić« [szyk zmienny] (13): kopali fie Thurcy pod báłzthy y wály prochy záładzáiąc. *BielKron* 316v; náfzy Choćimiá dobywáli y kopáli podeń/ chcąc prochy pod mury záładzić *BielKron* 424, 206, 250v, 315v, 316, 316v, 423v; *BielSat* M4; iefli iuz prochy podfádzifz/ przytkni drzewce dęte długie *BielSpr* 63, 62v; *BielSjem* 34; *KmitaSpit* C3v.

Wyrażenia: »beczka prochu« (1): A ták lepiey [...] kulkę żelázna rozpaliwfy wpuścić w drzewce áby fie tám wtoczyła w beczkę prochu/ zápáli ták proch. *BielSpr* 63.

»proch leniwy« (1): Drugim obyczaiem proch wczynić może leniwy/ który łam zapala idąc z nienagłą *BielSpr* 73v.

»proch mialki« (3): *BielSat* N3; Race ták działála/ nákręc trąbek pápirowych w formie ná to wczynioney/ zawięzuy ná końcu káždą/ iżby thylko dziureczka máła zoftála/ nábiy ią tego łtypułkiem w formie prochem niesłtanowionym mialkim *BielSpr* 74; *BielSjem* 39.

[»młyn do tłuczenia prochu« = urządzenie do miażdżenia rudy i materiałów używanych do produkcji prochu [szyk zmienny]: Na tejże wodzie, na której młyny mianowite, zbudowan jest młyn do tłuczenia prochów *LustrMalb* I 55, I 191, II 27.]

»proch niesprawny« (3): Vczyń iákoby piłę/ s płotná łowitego/ Zawiń wto s tych mátery/ prochu niełprawnego. *BielSat* N2 [*idem BielSjem*]; tákież ie [lochy] przetykác drzewcámi dętemi náłypáne prochu nie łprawnego/ coby od iednego lochu do drugiego przechodziło. *BielSpr* 65; *BielSjem* 38.

»proch niezmiarniony« (3): Kule Ogníte ták działála/ záwiną w łurowe płotno [...] prochu prołthego nie źiárnionego *BielSpr* 73v, 63, 65.

»proch nie(z)stanowiony« [szyk 3:1] (4): *BielSat* N3; ielli iuż prochy podładził/ przytkni drzewce dęte długie náłypáne niełtanowionego prochu/ tho iełt nie źiárnionego *BielSpr* 63, 74; *BielSjem* 39.

»proch prędki« (2): Nábijayże ie [race] prochem/ łtypulikiem onym/ W łwey formie/ prędkim/ mialkim/ á nie łtanowionym *BielSat* N3 [*idem BielSjem* 39.

»proch rusznicz(n)y, puszcyczny, do rusznic, dział« = *nitratus pulvis Murm, Mymer*¹, *BartBydg, Cn*; *pulvis tormentarius Mącz, Cn*; *pixidarius pulvis JanStat*; *fulmineus a. nitrosus a. pyrius pulvis Cn* [szyk 11:3] (8:3:2:1): *Nitratus pulvis*. Buchłsenpulver Puffeczny proch. *Murm* 124; *Mymer*¹ 6v; *BartBydg* 98; Małc na łpalenie prochem rułznicznym *FalZioł* V 109v; *Mącz* 331b; *BielSat* N3; bo ia znam wiele Mnichow w Kłafztorzech/ ktorzy prochy dobrze czynią rułzniczne *BielSpr* 72v; *BielSpr* 62v, 72v, 74 [3 r.]; Proch do rułznic naleplzy tákowy działaycie *BielSjem* 39 [*idem BielSat* N3]; iżeł ty táiemną rádę tobie zwierzoną/ działála/ zbroie/ prochy do dział/ wołko/ zamki álbo miáltá náłże nieprzyaciólóm ná zdráđzie wydał. *SarnStat* 142.

»sprawny proch« (2): Iáko wiele do działála/ łypác prochu maćie/ Ielli łprawný proch będzie/ pierwey to obácćie. *BielSat* Nv [*idem BielSjem* 37.

»proch ku strzelbie« (1): Dam Sáletry z łwey źemie/ byście łie ćwiczyły/ A prochy rozmáite ku łtrzelbie czynily. *BielSjem* 33.

[»tłuczenie prochu«: Na tejże wodzie, na której i ty młyny są, jest młyn do tłuczenia prochu zbudowany [...]. Z tego i po ten czas nie okazano inszego pożytku, jeno tłuczenie prochu do potrzeby zamkowej. *LustrMalb* II 27. Cf »młyn do tłuczenia prochu«.]

Szeregi: »prochy, arkabuzy« (1): Máiąc wźego dołtátek prochow/ Arkábuzow/ A wźdy łie tych nıkczemnych boią Gáláguzow. *BielSat* G3v.

»(ani) prochy i (ani) dział« [szyk 1:1] (2): *ActReg* 51; Nie máłz pienedzy ná żołnierzá/ ná łypáne wálow/ ná działála y prochy/ ná opátrzenie twierdzey. *SkarKazSej* 705a. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 11 r.]

»kule i proch« (1): Máiąc tedy wielkich dział y łrzednich dołtátek/ thákże też kul y prochu/ á chcełzi Zamku dobywác álbo Miałtá/ [...] *BielSpr* 75. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 5 r.]

»prochy a siarki; siarka z prochem« (1;1): [Turcy] nágotowáli teź rozg fuchych/ fiárki z prochem *BielKron* 314v; Potym łómámi przekłádáiąc á prochy á fiárkámí przetrzáfáiąc kazał [*Hannibal*] wołom ná rogi náwięzić *RejZwierc* 163. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.*]

Przen (3) :

Zwrot: »prochy zasadzić« (3): Niechże łye tym przykładem karzą włyfcy ini Krolowie/ [...] iáko łye kácerłtwá pod Stolice ich Krolewłkie podłzácnowály/ y prochy záfádzíły *OrzRozm* C2v.

Synonimy: **1.** *kurzawa, perzyna, popiół, pył*; **b.** *opílki, ósmieciny, trociny, troski*; **c.** *motłoch*; **e.** *ziemia*; **f.** *perzyna*.

KO